

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2021

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Sjökungar mellan arkeologi och historia

Avaldsnes – A Sea-kings Manor in First-Millennium Western Scandinavia.
Edited by Dagfinn Skre.

(Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, 104.)
Berlin/Boston 2018 (De Gruyter). 897 s.
ISBN 978-3-11-042578-9

Rulership in 1st to 14th Century Scandinavia.

Royal Graves at Avaldsnes and beyond. Edited by Dagfinn Skre.

(Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, 114.)
Berlin/Boston 2020 (De Gruyter). 545 s.
ISBN 978-3-11-042579-6

När kung Harald började åldras, heter det hos Snorre Sturlason i Harald Hårfagers saga, så var han ofta på de storgårdar han hade i Hordaland och Rogaland. En av dessa var Ögvaldsnäs på Karmö, skriver Snorre. Detta var i början av 900-talet. Också andra makthavare av betydelse, som kungarna Olav Tryggvason (död 1000) och Olav Haraldsson (Olav den helige, död 1030) förknippas med platsen, som numera heter Avaldsnes. Den är sedan ett antal år föremål för ett stort upplagt forskningsprojekt som spänner över dess bebyggelsehistoria från romersk järnålder till kristen medeltid.

Avaldsnes ligger på östra sidan av Karmö (Karmøy i dag – det äldsta namnet var Kormt) som är stor ungefär som Värmdö eller Tjörn. Man hittar ön på kartan strax norr om det moderna Norges oljehuvudstad Stavanger. Ett smalt sund, Karmsundet, skiljer den från fastlandet. Spektakulära fornlämningar är sedan länge kända från sundets båda sidor och flera storhögar är utgrävda i äldre tid. En åtta meter hög rest sten, ”Jungfru Marias synål”, är troligen återstoden av ett triangulärt megalitiskt monument, unikt för Skandinavien.

Avaldsnes ses i ett första skede, från 200-talet, som en bas för ett av flera hövdinga- eller sjökungadömen som behärskade öar och vatten längs kusten. Att se dem som piratnåsten är möjligt. I ett andra skede – vid 800-talets slut – har Harald Hårfager, som berikat sig, krossat sina medtävlare och skaffat sig en stort jordinnehav nått en sådan stark ställning att han med framgång kunnat hävda en kungamakt över både hav, kust och inland. Till att börja med åtminstone i Västnorge (Rogaland, Hordaland, Trøndelag). Detta kan utläsas både hos Snorre Sturlasson och i flera andra fornvästnordiska berättande källor och får nu stöd av arkeologin. Efter kristnandet bygger Haralds efterföljare en ny kungsgård och kyrka. Mot slutet av medeltiden har Avaldsnes sedan spelat ut den politiska roll platsen då haft i över tusen år. Kungsgården blir prästgård.

*Fingerring av guld från
200–300-talet. Gravfynd från
storhögen Flaghaug på Avaldsnes.
Yttermått 22–25 mm.
Foto: Terje Tveit, Arkeologisk
Museum, Stavanger
(CC BY-SA 4.0)*

Forskningsatsningen, som leds av Dagfinn Skre vid universitetet i Oslo, är finansierad av kommun, fylke, stat och privata donatorer. Den fortsätter i ytterligare minst fem år men har redan avsatt två mäktiga vetenskapliga volymer med redovisning av äldre och nyare fältundersökningar samt fördjupande analyser som bär långt bortom den enskilda platsen, något som titeln på den andra volymen understryker. Skre har själv skrivit flera kapitel. En rad andra forskare medverkar också. Att göra alla dessa bidrag rättvisa i en kort anmälan är inte möjligt utan det får bli först en sammanfattning och sedan några enkla nedslag bland iakttagelser och slutsatser som jag fastnat för.

Den första volymen är indelad i fem sektioner: en första omfattar forskningshistorik, en andra redovisar utgrävningarna 2011–2012 då det visade sig att de arkeologiska spåren av järnålderns aristokratiska bebyggelse var ganska diffusa. En hallbyggnad i form av ett treskeppigt långhus kunde dock dateras till 200–600. Riktigt hur stort huset varit gick dock inte att avgöra. Mellan detta och sjön hade man byggt en palissad. Vidare kunde två samtida båthus identifieras. En tredje sektion rymmer de naturvetenskapliga analyserna och en fjärde artefaktstudier, särskilt av praktfynden från de äldre undersökningarna. En grav från 200-talet rymde en halsring och flera guldsaker, en silverspegel, en vinsil och andra romerska föremål. Dessutom svärd och sköld. Den högmedeltida kungsgården behandlas i båda volymerna. Grunden till denna påträffades tätt intill den omkring 1250 byggda S:t Olavskyrkan och grävdes delvis ut i två etapper, 2012 och 2017. Den andra volymen präglas sedan av två större studier. En diskuterar hur etablering av kungamakt och statsbildning i Skandinavien gick till (Skre) och den andra tolkningen av skeppsgravar (Jan Bill).

Det maritima perspektivet präglar det övergripande forskningsupplägget. Så har själva namnet Norge traditionellt ansetts ha fötts ur begreppet ”den norra vägen” således

sjövägen längs den norska syd- och Atlantkusten. Men att ”nor” i Norge från början varit ordet ”norr” kan eventuellt ifrågasättas. Istället kan det handla om ”nor” i betydelsen trångt sund, då karaktäriserande de färdsträckor som gått inomskärs, där man varit en smula skyddad från Västerhavets höga sjö och pinande blåst. Spekulativt kan Karmsundet varit det ursprungliga ”noret” och så blivit namngivare till hela landet (Stefan Brink, Einar Østmo). Man erinrar sig att nor och norr tidigt blandats ihop i ortnamn också i Sverige. T.ex. är det gamla Norsunda i Uppland nu känt som Norrsunda.

Publikationerna vittnar allmänt sett om en strävan att kombinera alla slags källor. De medeltida isländska skrifterna har mycket att säga om nordiska, i synnerhet norska, äldre förhållanden och villigheten att mer än många tidigare forskare våga behandla denna tradition som historisk är tydlig hos flera medverkande. Ortnamn och uppgifter om äldre lagsagor utnyttjas för att rekonstruera sammansmältningen av etniskt snarlika men socialt åtskilda folkgrupper, ”stammar”, och deras äldre territoriella enheter. Efter romarikets fall försiggår en liknande process överallt i de germanska områdena i Europa, poängteras det (Skre, Frode Iversen).

De två monumentala skeppsgravar från 700-talets slut, som funnits på Karmøy och som undersöktes redan för över hundra år sedan, är utgångspunkten för Jan Bills avsnitt. Han tolkar dem och deras motsvarigheter, främst i Norge, som uttryck för en ursprungsmyt med släktanspråk på gudomlig härstamning. Efter döden återförs kungen med båt varifrån han kommit. Stora skeppssättningar, främst i Danmark och Sydsverige, räknar han som ett annat uttryck för samma metafor. Och vilket samband finns med Baldersmyten? Balder var ju den ende asagud som dog före Ragnarök och han fick sin grav på ett skepp som sköts ut i vattnet. Hur förhållandet bör tänkas vara mellan gravar i mindre farkoster (den bredare skandinaviska traditionen med ”båtgravar” snarare än Bills ”skeppsgravar”) är en fråga som står öppen.

Bill berör också i detta sammanhang något Bo Gräslunds häromåret publicerade, uppseendeväckande arbete om det engelska verseposet Beowulf, som av många ses som en källa till skandinavisk förhistoria. Han påpekar ett problem med den datering till omkring 600, som Gräslund argumenterar för. Segling omtalas på flera ställen i Beowulf men några goda belägg för segel har vi i Skandinavien inte förrän från 700-talets mitt. (Om de två skeppen i gravarna på Karmøy hade haft mast och rigg kunde, med hjälp av dokumentationen från de äldre grävningarna, inte avgöras.) Seglingen är ju också en förutsättning för 800-talets storskaliga skandinaviska plundringståg mot Britannien och Västeuropa. Koloniseringen av Island inte att förglömma. Bill accepterar heller inte Gräslunds förslag på lokalisering av Heorots hall till Broskov på sydöstra Själland utan vidhåller den traditionella uppfattningen att det handlar om det bättre belagda kungliga fästet Lejre, nära Roskilde, på öns norra del. Att Beowulfssagan kommer att fortsätta att debatteras också ur denna historiska aspekt är högst troligt och samma gäller för de övergripande ämnen som aktualiserats av undersökningarna på Avaldsnes.

Att plundra, kräva tributer och kontrollera långväga varuutbyte är allmängiltiga metoder för att lägga grund till en ekonomi att bygga en kungamakt på. Hur sjökungar, snarlika dem som satt på Avaldsnes, funnits också i Östersjön? Och var finna materiella belägg? De för ett fåtal år sedan påträffade vendel- och vikingatida båthusen i Nyköping kan vara sådana. Roslagen och Gotland är områden som ur detta perspektiv kan vara högtintressanta.

Rune Edberg